

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

С.К. Богатирчук-Кривко
здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

Обґрунтовано теоретико-методичні підходи до оцінювання ефективності управління земельними ресурсами в сільському господарстві. Цей підхід передбачає використання інтегрального показника, який враховує систему еколого-економічних параметрів, що дають змогу органам державної і місцевої влади, а також суб'єктам господарювання приймати адекватні управлінські рішення й забезпечувати збалансоване землекористування.

Ключові слова: *земельні ресурси, управління, сільське господарство, ефективність, оцінювання, інтегральний показник.*

.....

Загально визнано, що ефективність управління на будь-якому рівні в кінцевому підсумку виявляється в досягненнях виробничо-господарської та фінансової діяльності об'єктів управління щодо затрачених ресурсів з урахуванням якості продукції та послуг. Тому її рекомендується визначати шляхом порівняння відповідних критеріїв, показників і нормативів ефективності до початку і після реалізації заходів, пов'язаних із зміною форм і вдосконаленням методів управління.

Зважаючи на те, що земельні ресурси є природним об'єктом, а також об'єктом земельних відносин, ефективність управління землями сільськогосподарського призначення пропонуємо поділити на: екологічну та економічну. Екологічна ефективність характеризує створені завдяки управлінню умови збереження земельних ресурсів та інших елементів навколишнього природного середовища та їх поліпшення, відтворення родючості ґрунтів, запобігання процесам деградації земель, водної ерозії, дефляції, погіршення культуртехнічного і меліоративного стану та припинення цих і інших негативних явищ. Економічна ефективність враховує результативність заходів з управління землями сільськогосподарського призначення у вартісному вираженні [7]. Її можна виразити як відношення вартісної оцінки результатів до вартісної оцінки витрат ресурсів за весь період здійснення заходів з урахуванням чинника часу. Цей процес повинен забезпечуватися обов'язковим виконанням екологічних і соціальних вимог, які також оцінюються як супутній економічний ефект чи витрати. До економічної ефективності варто віднести й соціально-економічні параметри, що проявляються в як досягнення визначених показників, встановлених цілями управління земельними ресурсами і відображають

поліпшення якості життя та охорони здоров'я сільського населення, а також характеризують підвищення рівня сталого розвитку сільських територій, рівень продовольчої безпеки, інноваційної активності, соціальної справедливості під час перерозподілу земель.

В умовах загострення екологічної ситуації еколого-економічну ефективність управління земельними ресурсами потрібно розглядати в аспекті їх раціонального використання та збереження природного стану. Це актуалізує проблеми підвищення ефективності використання земельних ресурсів з урахуванням їх якісного стану, ініціює розробку теоретичних і практичних основ раціонального використання земель.

Економічна ефективність використання землі у вузькому сенсі — це порівняння отриманих результатів з площею або вартістю землі. У широкому сенсі ефективність використання землі проявляється не тільки в збільшенні результатів сільськогосподарського виробництва, а й у зниженні витрат, підвищенні родючості ґрунту, якості продукції, а також дотриманням екологічних умов виробництва.

З розвитком нових форм господарювання і методів організації території на перший план висуваються питання встановлення критеріальних показників визначення ступеня раціональності використання земельних ресурсів з урахуванням екологічних вимог [6]. У теорії ефективності розрізняють поняття «критерії» і «показники». Критерії ефективності характеризують її якісний бік, відповідність результату діяльності тим цілям, які визначають цю діяльність. Кількісний вираз ступеня цієї відповідності проявляється в показниках ефективності. Такими показниками можуть виступати віддача кожного гектара, зниження витрат на виробництво продукції, а також показники доходу та підвищення родючості ґрунтів.

З огляду на суспільний інтерес, критерій ефективності використання землі полягає в задоволенні потреб населення в сільськогосподарській продукції через вітчизняне виробництво. Щодо економічних інтересів виробників, критерій ефективності полягає в отриманні максимуму прибутку на одиницю вкладеного капіталу, а економічних інтересів споживачів — у поліпшенні якості і зниженні цін на продукцію.

Нині в науці сформувалася думка, згідно з якою не можна обмежуватися критеріями тільки економічної ефективності. Це особливо актуально для сільського господарства, що є складною еколого-економічною системою, в якій тісно переплітаються економічні, екологічні, соціальні та біологічні процеси. Тобто важливими критеріями ефективності раціонального сільськогосподарського землекористування є також забезпечення комплексного використання ґрунтових, агрокліматичних, геоботанічних та інших природних чинників (властивостей землі) у відтворювальному процесі з найбільшою віддачею.

Пріоритетність того чи іншого критерію ефективності залежить від конкретних умов господарювання, рівня розвитку продуктивних сил. Застосування критеріїв еколого-економічної ефективності дає можливість надати оцінюванню форм землекористування комплексного змісту (рис. 1). Ці критерії створюють обмеження для методів отримання прибутку або доходу від користування землею як природним ресурсом, а також надають змогу сформувати систему раціонального і одночасно збалансованого землекористування.

Аналіз матеріалів та літератури [3; 4; 7] дає змогу зробити такий висновок: нестійкість вибору критеріїв ефективності використання землі спричинено змішуванням факторіальних і результативних показників. Факторіальні показники, що відображають зміни в структурі земельних угідь і капітальних вкладень, надають можливість оцінити ступінь раціональності та інтенсивності використання земельного фонду, а також розробити комплекс заходів зі збільшення обсягів сільськогосподарської продукції.

Рис 1. Формування критеріїв еколого-економічної ефективності збалансованого землекористування в сільському господарстві

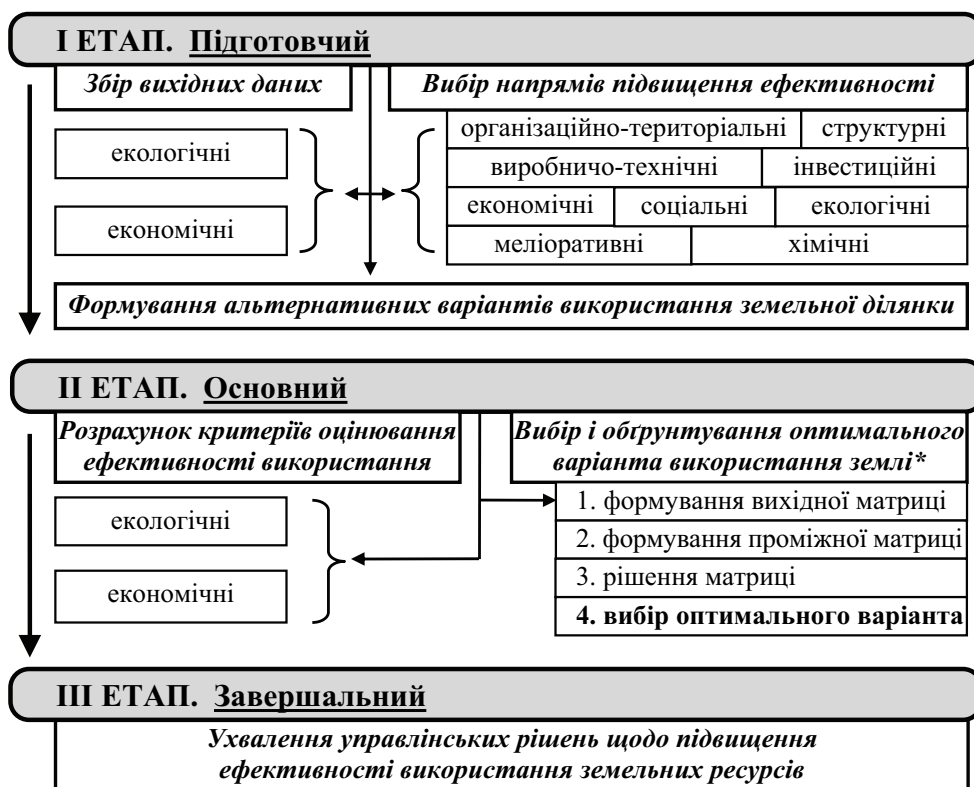
Джерело: сформовано автором за [4; 7].

Однак, на нашу думку, для оцінювання ефективності використання земельних ресурсів доцільніше використовувати результативні показники, до складу яких повинні входити: натуральні показники, що характеризують вихід продукції на одиницю земельної площі, а також приріст продукції за певний період на одиницю площі; економічні показники, — вартість валової продукції з 1 га землі, на 1 грн основних фондів, собівартість 1 ц продукції, вихід валового і чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь тощо; якість земельних ресурсів, агроекологічні показники. Слід наголосити, що між факторіальними і результативними показниками існує взаємозалежність. Крім того, показники раціональності та ефективності використання землі — не є тотожними дефініціями. Однак перші істотно впливають на ефективність використання землі.

Загалом, обґрунтовуючи критерії еколого-економічного оцінювання антропогенного впливу, необхідно зважати на базисні положення взаємодії економічної та екологічної підсистем, які визначають інтереси суспільства й інтереси суб'єкта господарювання [4]. Критерії для

оцінювання взаємодії економічної та екологічної підсистем мають відображати найповнішу сукупність взаємодій, що втілює економічні і екологічні цілі.

Розглянувши різні методики [2–5] розрахунку ефективності сільськогосподарського землекористування сформовано комплекс еколого-економічних показників, що застосовуються для оцінювання ефективності використання та управління земельними ресурсами. З урахуванням такого комплексу показників оцінювання ефективності управління земельними ресурсами в сільському господарстві представлено нами як багатофакторну оцінку (рис. 2), що припускає прийняття на її основі комплексних управлінських рішень, найбільш відповідних щодо сукупності наведених еколого-економічних параметрів. Попереднє прийняття рішень формування їх альтернативних варіантів повинне також враховувати принцип комплексності. Для цього до кожного з розглянутих варіантів мають входити організаційно-територіальні, виробничо-технічні, структурні, інвестиційні, економічні, соціальні, екологічні, меліоративні, хімічні тощо рішення; групи заходів, що широко застосовуються для під-

Примітка: стосовно конкретних умов сільськогосподарського виробництва

Рис. 2. Схема методичного підходу до оцінювання ефективності використання земельних ресурсів та прийняття управлінських рішень

Джерело: авторська розробка.

вищення ефективності використання земель в процесі сільськогосподарського виробництва.

Схема, наведена на рис. 2, реалізує матричний метод оцінювання ефективності, обґрунтування і прийняття управлінських рішень, доповнений рішенням завдання відмінності розмірностей і застосуванням критеріїв вибору. Реалізація запропонованого методичного підходу складається з трьох етапів. Перший етап характеризується збором необхідної для оцінювання інформації. Спочатку проводиться кластеризація за територіальною ознакою (регіони, райони, зони тощо). З метою порівняння різних за структурою сільськогосподарських угідь необхідно перевести сінокоси і пасовища в умовні орні землі. Для порівняння натуральної продуктивності земельних угідь врожайність сільськогосподарських культур переводиться в зернові одиниці.

Для формування основних показників, необхідних для реалізації запропонованого нами методичного підходу, використовується інформація за трирічний період з метою мінімізації впливу природних чинників та ринкової кон'юнктури.

На другому етапі розраховуються запропоновані нами показники ефективності. Матриця за абсолютними показниками ефективності використання земель формується за результатами розрахунку оціночних критеріїв за групами економічних та екологічних параметрів відповідно до кожного з розглянутих альтернативних варіантів. Слід зауважити про відсутність обмеження як в частині кількості розглянутих альтернатив, так і за кількістю задіяних оціночних критеріїв. Рішення отриманої матриці передбачає усунення відмінності розмірностей наведених параметрів, тобто переведення їх у безрозмірну форму. Для цього абсолютні значення показники P замінюються ступенями їх досягнення:

$$K_i = P_1/P_0, \quad (1)$$

де P_1, P_0 — відповідно поточне і базове значення показника певного виду, під яким розуміють оптимальну щодо умов оптимізації (максимальну або мінімальну) величину.

У сучасних умовах сільськогосподарського виробництва для ефективного оцінювання управління землями сільськогосподарського призначення виникла необхідність в інтегральному показнику, який зможе відображати ефективність використання землі як в аспекті реалізації ґрунтового потенціалу, так і її ринкової вартості. З огляду на це, для оцінювання ефективності управління сільськогосподарськими угіддями нами був запропонований інтегральний показник:

$$I_e = \sqrt[P_1 \times P_2 \times \dots \times P_i]. \quad (2)$$

Інтегральний показник ефективності управління сільськогосподарськими угіддями і показники екологічної та економічної ефективності, що є його складовими елементами, дають змогу повною мірою відобразити еколого-економічну ефективність управління земельними ресурсами.

З метою апробації запропонованого методичного підходу нами розраховано інтегральний показник ефективності управління земельними ресурсами в адміністративних районах Рівненської області. З огляду на відмінність у врожайності сільськогосподарських культур, середні показники розраховано за три роки, що зумовлено розбіжністю природно-кліматичних умов і кон'юнктури ринку.

У табл. 1 наведено результати, отримані на основі запропонованого нами методичного підходу до ранжируваного порядку згідно з ефективністю управління земельними ресурсами в адміністративних районах Рівненської області.

Так, під час формування кластерів враховувалася відповідність отриманих результатів щодо їх розповсюдження, тобто щоб розміщення районів за групами відбувалося упорядковано і надавало змогу здійснювати економіко-статистичні методи аналізу.

У підсумку нами виділено чотири групи кластерів за ефективністю управління земельними ресурсами:

- перша група — найефективніше управління;
- друга група — ефективність управління вище від середньообласного рівня;
- третя група — ефективність управління нижче від середньообласного рівня;
- четверта група — неефективне управління.

У багатьох районах Рівненської області спостерігається ситуація, коли райони з відносно високими показниками екологічних критеріїв (наприклад бал бонітету, екологічна стабільність) мають доволі низьку рентабельність виробництва, тобто використовують земельні ресурси неефективно. Поряд з тим трапляються й зворотні випадки — при середніх, і навіть низьких, значеннях бала бонітету виробники отримують доволі високі економічні показники.

Показник економічної ефективності дає можливість оцінити результат управління ґазу рослинництва за певною ціною на землю, а також визначити інвестиційну привабливість сільськогосподарського виробництва в конкретному районі. Проведений аналіз свідчить про

Таблиця 1

Ефективність управління земельними ресурсами агросфери в адміністративних районах Рівненської області в 2011–2013 рр.

Район	$P_{\text{економ}}$	$P_{\text{еколог}}$	I_e
<i>Перша група (від 0,8 до 1)</i>			
Млинівський	0,98	0,76	0,86
Демидівський	0,89	0,72	0,8
Радивилівський	0,93	0,69	0,8
<i>Друга група (від 0,6 до 0,79)</i>			
Гоцанський	0,75	0,77	0,76
Рівненський	0,76	0,72	0,74
Здолбунівський	0,88	0,56	0,7
Дубенський	0,66	0,72	0,69
Острозький	0,7	0,64	0,67
Корецький	0,61	0,65	0,63
Рокитнівський	0,69	0,57	0,63
Березнівський	0,57	0,68	0,62
<i>Третя група (від 0,4 до 0,59)</i>			
Володимирецький	0,44	0,63	0,53
Дубровицький	0,47	0,58	0,52
Зарічненський	0,44	0,61	0,52
Сарненський	0,48	0,45	0,46
<i>Четверта група (від 0,2 до 0,39)</i>			
Костопільський	0,3	0,51	0,39

Джерело: розраховано автором.

існування тенденції, за якої райони з високою ціною землю у підсумку мають нижчу виручку від реалізації галузі рослинництва в розрахунку на 1 га посівів. Використання цього показника дає змогу припустити, що висока ціна на землю в сформованих умовах є негативним елементом щодо спроб підвищення економічної ефективності виробництва. Так, значні ресурси спрямовуються на оплату оренди або купівлю землі, відволікаючи їх від реалізації заходів з інтенсифікації виробництва.

ВИСНОВКИ

Отже, розглянувши різні методики розрахунку ефективності сільськогосподарського землекористування, сформовано комплекс еколого-економічних показників, що застосовуються для оцінювання ефективності використання

земельних ресурсів в сільському господарстві та їх управління. Основу інтегральної оцінки становить інтегральний показник, що враховує систему еколого-економічних параметрів. Це дає змогу органам державної і місцевої влади, суб'єктам господарювання приймати належні управлінські рішення й забезпечувати збалансоване землекористування. Загалом, апробація запропонованого нами інтегрального показника ефективності управління земельними ресурсами в сільському господарстві свідчить про актуальність їх використання на практиці, оскільки дає можливість державним органам влади, а також суб'єктам господарювання та інвесторам приймати адекватні управлінські рішення і підвищувати ефективність використання землі сільськогосподарськими товаровиробниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатирчук-Кривко С.К. Формування критеріїв еколого-економічної ефективності раціонального землекористування в сільському господарстві / С.К. Богатирчук-Кривко // Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1–3 липня, 2014 р.). — К.: ДІА, 2014. — С. 15–18.
2. Головин А.А. Оценка эффективности управления земельными ресурсами Центрально-Чернозёмного региона / А.А. Головин, И.И. Курасова // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. — 2014. — № 5. — С. 20–24.
3. Овчинникова Н.Г. Разработка социо-эколого-экономического механизма совершенствования методов использования земельных ресурсов: [монография] / Н.Г. Овчинникова. — М.: Вузовская книга, 2011. — 175 с.
4. Стадник А.П. Формування критеріїв та показників для еколого-економічного оцінювання сільськогосподарського землекористування / А.П. Стадник, В.В. Лукіша // Агроекологічний журнал. — 2011. — № 3. — С. 5–12.
5. Третяк Н.А. Підходи до оцінки ефективності управління земельними ресурсами та землекористуванням / Н. А. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2013. — № 1–2. — С. 136–146.
6. Шкуратов О.І. Оцінка земель в процесі організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва / О.І. Шкуратов // АгроСвіт. — 2013. — № 24. — С. 13–17.
7. Юхновський І.Р. Землекористування в Україні: ефективність управління / І.Р. Юхновський, А.М. Третяк // Вісник аграрної науки: — 2005. — № 7. — С. 5–10.